UDK: 378.147

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI INTERFAOL TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Rustamov Akobir Anvar o'g'li
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: akobirjavadev10@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-3253-2925
https://doi.org/10.5281/zenodo.23569052

Annotatsiya: Tezisda bo'lajak o'qituvchi kommunikativ kompetentligining nazariy bilim bilan emas, balki muloqot vaziyatlarida orttirilgan tajriba bilan shakllanishi asoslanadi. Interfaol texnologiyalar – rolli o'yin, mikroo'qitish, "akvarium" munozarasi – kommunikativ tajriba manbai sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif tomonidan muloqot vaziyatini uch nuqtai nazardan tahlil qilishga yo'naltirilgan "Uch oyna" mashqi taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, pedagogik muloqot, interfaol texnologiyalar, rolli o'yin, mikroo'qitish, refleksiya, bo'lajak o'qituvchi

Аннотация: В тезисах обосновывается, что коммуникативная компетентность будущего учителя формируется не столько теоретическими знаниями, сколько опытом, приобретённым в ситуациях общения. Интерактивные технологии – ролевая игра, микропреподавание, дискуссия «аквариум» – рассматриваются как источник коммуникативного опыта. Предлагается авторское упражнение «Три окна», направленное на анализ ситуации общения с трёх позиций.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, педагогическое общение, интерактивные технологии, ролевая игра, микропреподавание, рефлексия

Abstract: The paper argues that the communicative competence of future teachers develops less through theoretical knowledge than through experience gained in real communicative situations. Interactive technologies such as role play, microteaching and the "fishbowl" discussion are considered as sources of such experience. The author proposes the "Three Windows" exercise, which requires students to analyse a classroom interaction from three perspectives.

Keywords: communicative competence, pedagogical communication, interactive technologies, role play, microteaching, reflection

Kirish

Pedagogik amaliyotdagi odatiy manzara: talaba mavzuni puxta tayyorlagan, konspekti tartibli, ko'rgazmali vositalari ham joyida. Biroq birinchi kutilmagan savol yoki sinfdagi kichik shovqindan keyin dars rejasi izdan chiqadi, talaba esa o'quvchilar bilan jonli muloqot o'rniga matnni o'qib berishga o'tadi. Bunday holat bilim yetishmasligidan emas, balki muloqot tajribasining kamligidan kelib chiqadi. Aynan shu yerda kommunikativ kompetentlik masalasi nazariy kategoriyadan amaliy zaruratga aylanadi.

Kommunikativ kompetentlik tushunchasi dastlab tilshunoslikda D. Xayms tomonidan til tizimini bilishdangina emas, balki uni muayyan ijtimoiy vaziyatda o'rinli qo'llay olishdan iborat qobiliyat sifatida ilgari surilgan [1]. Pedagogikaga tatbiq etilganda bu g'oya o'qituvchining nutqi to'g'ri bo'lishi yetarli emasligini, u sinfdagi vaziyatga mos ravishda

gapirish, tinglash, savol berish va nizoni boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerakligini anglatadi. I.A. Zimnyaya ham muloqot kompetentligini tayanch kompetentliklar qatoriga kiritib, uni shaxsning ijtimoiy o'zaro ta'sir sohasidagi faoliyati bilan bog'laydi [2]. Tezisning maqsadi – interfaol texnologiyalarning bo'lajak o'qituvchi kommunikativ kompetentligini shakllantirishdagi o'rnini aniqlash va bu jarayonni chuqurlashtiruvchi metodik mashqni taklif etishdan iborat.

Interfaol texnologiyalar kommunikativ tajriba manbai sifatida

Pedagogik muloqot bo'yicha klassik tadqiqotlardan birida V.A. Kan-Kalik o'qituvchi muloqotini dars jarayonining yordamchi unsuri emas, balki pedagogik ta'sirning asosiy kanali deb hisoblaydi [3]. Undan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, muloqot uslubini ma'ruza orqali o'rgatib bo'lmaydi; uni faqat muloqotning o'zida, takroriy urinishlar va ularni tahlil qilish orqali shakllantirish mumkin. Interfaol texnologiyalarning qimmati ham shunda: ular auditoriyani xavfsiz "mashq maydoni"ga aylantiradi, bu yerda xato qilish real sinfdagidek og'ir oqibatlarga olib kelmaydi.

O'zbek pedagogik adabiyotida interfaol metodlar ta'lim oluvchining faolligini oshirish, hamkorlikda ishlash va o'zaro fikr almashish vositasi sifatida keng yoritilgan [4; 5]. Biroq ko'pincha ular mavzuni o'zlashtirish usuli sifatida qaraladi. Bo'lajak o'qituvchi uchun esa interfaol metod ikki qatlamli: talaba bir vaqtning o'zida uning ishtirokchisi va kuzatuvchisi. U "Aqliy hujum" mashg'ulotida qatnashar ekan, ayni paytda bu metodni o'zi qanday boshqarishini ham ko'zdan kechiradi. Shu ikki qatlamlilikni ongli ravishda ochib berish – kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning muhim sharti.

Kommunikativ kompetentlikka eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan texnologiyalar sifatida uchtasini ajratib ko'rsatish mumkin. Rolli o'yin talabaga "qiyin o'quvchi", "xavotirdagi ota-ona" yoki "tanqidiy kayfiyatdagi hamkasb" bilan muloqotni sinab ko'rish imkonini beradi; bunda u boshqa birovning nuqtai nazarini his qilishni ham o'rganadi. Mikroo'qitish – 5–10 daqiqalik qisqa dars fragmentini o'tkazish va uni videoga yozib tahlil qilish – nutq sur'ati, savol berish uslubi, pauzalar va noverbal vositalardan foydalanishni aniq ko'rsatadi. "Akvarium" (fishbowl) munozarasida esa ichki doiradagi talabalar bahslashadi, tashqi doiradagilar muloqot jarayonini kuzatib, kim qanday so'zlar bilan fikrini asosladi, kim gapni bo'ldi, kim boshqalarni suhbatga jalb qildi – shularni qayd etadi.

Bu texnologiyalarning umumiy jihati – ular tajriba beradi, lekin tajribaning o'zi hali kompetentlik emas. D. Kolb tajribaviy o'qitish siklida aniq tajriba, uning ustida mulohaza yuritish, umumlashtirish va yangi vaziyatda sinash bosqichlarini ajratadi [6]. Amaliyotda interfaol mashg'ulotlar ko'pincha birinchi bosqichda to'xtab qoladi: o'yin o'ynaldi, munozara o'tkazildi, mashg'ulot tugadi. Tahlil va umumlashtirish uchun vaqt ajratilmasa, talaba qanday muloqot qilganini emas, faqat qanday "qiziqarli" bo'lganini eslab qoladi.

Muallif taklifi: "Uch oyna" mashqi

Yuqoridagi bo'shliqni to'ldirish maqsadida biz interfaol mashg'ulotdan keyin bajariladigan "Uch oyna" refleksiv mashqini taklif etamiz. Uning g'oyasi shundaki, har qanday muloqot vaziyati kamida uch nuqtai nazardan turlicha ko'rinadi va bo'lajak o'qituvchi ularning barchasini ko'ra olishi kerak.

Birinchi oyna – "o'z ko'zim bilan". Talaba rolli o'yin yoki mikroo'qitishdan so'ng darhol qisqa yozma izoh tuzadi: nimani niyat qildim, nima chiqdi, qaysi lahzada o'zimni ishonchsiz his qildim. Ikkinchi oyna – "o'quvchi ko'zi bilan". O'quvchi rolini bajargan talaba muloqotni o'z tomonidan tasvirlaydi: qaysi savol tushunarsiz bo'ldi, qachon unga e'tibor berilmayotgandek tuyuldi, qaysi ibora uni rag'batlantirdi. Uchinchi oyna – "kuzatuvchi ko'zi bilan". Tashqi kuzatuvchi oldindan kelishilgan qisqa kuzatuv varag'i asosida aniq dalillarni – savollar turi, so'zlash vaqtining taqsimlanishi, noverbal signallarni – qayd etadi.

Mashqning yakuniy qismida uch oynadagi tasvirlar taqqoslanadi. Eng qimmatli material aynan ular o'rtasidagi nomuvofiqlikdir: talaba o'zini "muloyim tushuntirdim" deb hisoblagan

bo'lsa, o'quvchi rolidagi tengdoshi "meni shoshiltirdi" deydi, kuzatuvchi esa talaba savol berib, javobni kutmasdan o'zi javob berganini qayd etadi. Bunday nomuvofiqlik bo'lajak o'qituvchida o'z muloqot uslubini tanqidiy ko'rib chiqish ehtiyojini uyg'otadi. Mashq oxirida talaba keyingi mashg'ulot uchun bitta aniq kommunikativ maqsad belgilaydi (masalan, "savoldan keyin kamida uch soniya kutish"), bu esa Kolb siklining yangi vaziyatda sinash bosqichini ta'minlaydi.

Kuzatuv varag'ini murakkablashtirmaslik muhim. Agar talaba bir vaqtda o'ndan ortiq ko'rsatkichni kuzatishga harakat qilsa, ularning birortasini ham sifatli qayd eta olmasligi tabiiy. Shu sababli har bir mashg'ulotda faqat ikki-uchta ko'rsatkich tanlanadi: masalan, bir kuni savollarning ochiq yoki yopiq turdaligi va kutish vaqti, boshqa kuni esa murojaat shakllari va ovoz ohangi. Ko'rsatkichlar semestr davomida almashtirilib, kommunikativ kompetentlikning turli jihatlarini qamrab oladi.

Mashqning yana bir muhim sharti – psixologik xavfsiz muhit. Tengdoshlarning fikri tanqid emas, balki kuzatuv natijasi sifatida taqdim etilishi lozim. Buning uchun izohlar "sen noto'g'ri qilding" shaklida emas, "men shuni ko'rdim" yoki "men o'zimni shunday his qildim" shaklida ifodalanishi kelishib olinadi. Bunday qoidaning o'zi ham kommunikativ ko'nikma bo'lib, bo'lajak o'qituvchi uni keyinchalik o'quvchilarga fikr bildirishda qo'llaydi. D. Schön ta'riflagan "harakat ustidan mulohaza" tamoyili [7] aynan shunday sharoitda samarali ishlaydi, chunki talaba himoyalanishga emas, tushunishga intiladi.

Mashqni bir semestr davomida muntazam, rollar almashgan holda qo'llash maqsadga muvofiq: har bir talaba navbatma-navbat o'qituvchi, o'quvchi va kuzatuvchi rolida bo'ladi. Yozma izohlar jamlanib, kommunikativ rivojlanish kundaligiga aylanadi va uni o'qituvchi talaba bilan individual suhbatda muhokama qilishi mumkin.

Xulosa

Bo'lajak o'qituvchining kommunikativ kompetentligi muloqot haqidagi bilimlar bilan emas, balki muloqotda orttirilgan va tahlil qilingan tajriba bilan shakllanadi. Rolli o'yin, mikroo'qitish va "akvarium" munozarasi kabi interfaol texnologiyalar bunday tajribaning xavfsiz manbai bo'la oladi, ammo ularning samarasi mashg'ulotdan keyingi refleksiyaga bog'liq. Taklif etilgan "Uch oyna" mashqi muloqot vaziyatini o'qituvchi, o'quvchi va kuzatuvchi nuqtai nazaridan solishtirish orqali talabaning o'z kommunikativ uslubini anglashiga yordam beradi. Mashqni pedagogik amaliyotga tayyorlov kurslariga kiritish va uning ta'sirini tajriba-sinov ishlari orqali o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hymes D. On communicative competence // Pride J.B., Holmes J. (eds.) Sociolinguistics: Selected Readings. – Harmondsworth: Penguin, 1972.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2006.
5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi.
6. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.
7. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.